

Yliopistovertailut kvantifioituna hallinnan välineenä

MIKKO POUTANEN, HENRI KOSKINEN,
HANNA YLÖSTALO, TARU LEPISTÖ

Johdanto

2000-luvun mittaan jälkitekollistuvissa länsimaissa tieto ja tiedontuotanto ovat nousseet merkittävään taloudelliseen asemaan. Kansantalouden globaalia kilpailukykyä ei niinkään enää määrittele fyysinen tuotantokapasiteetti vaan kyky tuottaa tietoa. Aiemmin verrattain itsenäisten korkeakoulujen rooli on rakentunut uudelleen taloudellisen ja ennen kaikkea kilpailullisen toimintalogiikan ympärille, mikä heijastuu paitsi korkeakoulupolitiikkaan myös muihin tapoihin hahmottaa korkeakoulut markkinatoimijoina (Poutanen 2023a). Seurauksena on ollut kasvava tarve aiempaa laajemmalle tiedontuotannolle juuri korkeakoulujen omasta toiminnasta: pääosin julkisella rahoituksella toimivien korkeakoulujen tulee nykyään osoittaa tuloksellisuutta ja kantaa tilivelvollisuutta rahoituksen tehokasta ja vastuullisesta käytöstä.

Tässä katsauksessa tarkastelemme yliopistovertailuja ja niiden järjestykseen laittamista eli rankingeja osana laajempaa kehitystä, jossa kvantifioinnista, eli numeroiden tuottamisesta ja käytöstä, on tullut keskeinen yhteiskuntaelämää säätelevä ja tuottava käytäntö (esim. Espeland & Stevens 2008; Mau 2019). Kvantifioitu tieto tarjoaa näennäisen helpon keinon seurata ja arvioida monimutkaista ja monitahoista toimintaa pelkistämällä sen yksinkertaiseksi numeroarvoksi

tai indikaattoriksi. Se lupaa täsmälliseksi ja arvovapaaksi käsitettävää tietoa etenkin hallinnolliseen käyttöön (Merry ym. 2015). Kvantifiointi on kuitenkin sosiaalinen käytäntö, joka paitsi kuvaa myös tuottaa todellisuutta indikaattorien logiikan ja niihin liittyvien tulkinnallisten vinoumien mukaisesti.

Yliopistovertailujen tarkoitus on tuottaa tarkkaa tietoa yliopistojen toiminnasta ja paremmuusjärjestyksestä. Niiden muodostamaa episteemistä valtaa on kritisoitu laajasti korkeakoulututkimuksen piirissä (esim. Pusser & Marginson 2013; Hazelkorn 2015). Vertailut ilmenevät usein taulukoina, joilla yliopistojen sijoitus nousee tai laskee (Brankovich 2023). Kvantifioinnin logiikka on implisiittisesti markkinalogiikkaa, joka ohjaa yliopistoja ja niissä tapahtuvaa toimintaa jatkuvan kilpailun piiriin (esim. Ringel & Werron 2020; Wilbers & Brankovic 2021). Tämä muokkaa niin yliopistojen kuin yliopistolaistenkin toimintaa: etenkin sijoituksen negatiiviseen muutokseen tulee suhtautua vakavasti, koska sen katsotaan heijastelevan oppilaitoksen laatua kokonaisvaltaisesti (Espeland & Sauder 2016).

Myös suomalaisissa yliopistoissa puhutaan enenevästi vertailujen vaikutuksista. Vertailuissa pärjääminen saatetaan nostaa esiin yliopistojen viestinnässä ylpeydenaiheena, tai niitä voidaan soveltaa sisäisen tuloksellisuuden mittaamiseen. Tässä roolissa vertailut palvelevat ensisijaisesti

hallinnollista tiedonintressiä. Vertailut toimivat myös hallinnollisena ”teknologiana” (Piattoeva & Boden 2020; Brankovich 2023), ja teknokraattisena hallinta- ja hallintomekanismina (Lim 2018; Simola ym. 2013), joka tuottaa kilpailun kulttuuria yliopistojen välille ja niiden sisälle.

Tässä puheenvuorossa lähestymme yliopistovertailuja kvantifioinnin sosiologian näkökulmasta¹. Ilman tieteellisen toiminnan kvantifiointia vertailukelpoiseksi numerodataksi yliopistovertailut tuskin olisivat edes mahdollisia. Vedämme puheenvuorossamme katsauksenomaisesti yhteen kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden esiin nostamia ongelmia niin kvantifioinnin kuin yliopistovertailujenkin suhteen, joiden katsomme ruokkivan toisiaan. Lisäksi tarkastelemme suomenkielistä yliopistovertailuja koskevaa tutkimusta kvantifioinnin ja sen etiikan näkökulmasta (Espeland & Yung 2019). Katsauksemme perusteella suomalaisetkin tutkijat suhtautuvat pääasiassa kriittisesti vertailujen kasvavaan merkitykseen samoista syistä kuin kansainväliset kollegansa.

Kvantifiointi korkeakoulutuksen poliittisessä ohjauksessa

Kvantifioinnista on tullut keskeinen yhteiskuntaelämää tuottava käytäntö: kvantifioitua tietoa käytetään mitä moninaisempien elämänalueiden ymmärtämiseen ja hallintaan (Espeland & Stevens 2008). Kvantifiointi tarkoittaa inhimillisen toiminnan moninaisuuden pelkistämistä numeraalisiin indikaattoreihin ja mittareihin, joita voidaan käyttää hallinnan välineenä esimerkiksi politiikassa tai julkishallinnossa (Mennicken & Espeland 2019; Espeland & Sauder 2016). Kvantifiointi tekee inhimillisestä toiminnasta mitattavaa ja vertailtavaa, jolloin se myös levittää ja lisää kilpailumentaliteettia eri elämänalueille (Mau 2019).

Kvantifiointi lisää myös asiantuntijavaltaa. Tietyn mittaisen ja laajuisen aikasarjan tuottamisesta tulee itsessään merkityksellistä tiedon määrän vuoksi. Kvantifioitun tiedon välinearvo on diskursiivinen: numeroiden voimaa hyödyntämällä voidaan esittää näennäisen rationaalisia

ja puolueettomia politiikka-argumentteja numeroiden tuottajan auktoriteettiasemaan nojaten. Kvantifioitun tiedon näennäinen läpinäkyvyys ja tehokkuus vastuullisen politiikan käytäntönä antaa sille vahvan oikeutuksen. Kvantifiointia on vaikea tunnistaa ”ylhäältä johtamiseksi”, koska numerot hallinnon välikappaleena häivyttävät ohjaavaa toimijuutta. Luotettavan objektiivisesta ja neutraalista esitystavastaan huolimatta numerot ovat usein tulkinnallisia ja väistämättä ladattuja poliittisen toiminnan potentiaalilla (Piattoeva & Boden 2020, 14).

Euroopan unionin korkeakoulutusmarkkinoita koordinoivan Bolognan prosessin pyrkimyksenä on tehdä Euroopasta maailman kilpailukykyisin tietotalousalue (Kauppinen & Kaidesoja 2014, 32; Slaughter & Cantwell 2012, 590). Bolognan prosessi itsessään on pyrkinyt eurooppalaisella tasolla sekä saattamaan korkeakoulutusta yhteismitalliseksi että ohjaamaan korkeakoulutusta kohti markkinaehtoisempaa tiedontuotantoa. Tietotalouden markkinoilla menestymisen painopiste onkin korkeakoulutuksessa (Neave 2012). Kilpailukyky käsitteenä läpäisee korkeakoulukentän olemassaolon perusteet, jolloin kilpailukykyyn seurannasta tulee keskeinen osa poliittista hallinnointia (Poutanen 2023a)². Tässä suhteessa kvantifiointi tukee korkeakoulutuksen taloudelliskilpailullista roolia ja hahmotusta.

Kilpailullisen logiikan ja eetoksen leviäminen tekee vertailuista ja muista kilpailua mittaavista teknologioista välittömän tarpeellisia, sillä ne muuntavat korkeakoulutuksen julkishyödykkeestä mitattavaksi ja vertailukelpoiseksi indikaattoriksi. Koska kvantifioinnin kohteena olevaan ”substanssiin” ei päästä tehokkaasti käsiksi, indikaattorit itsessään muuttuvat vastuullisen hallinnon välineeksi: indikaattorin arvonmuutosten – kauemmas tai lähemmäs ilmoitetuista tavoitteista – seuraamisesta tulee tavoite itsessään. Kohteestaan ”etäännytetty” indikaattori nähdään myös puolueettomana ja arvovapaana tietona.

Juuri näitä oletuksia kvantifioinnin etiikkaan keskittynyt tutkimus kyseenalaistaa (Espeland & Yung 2019). Kvantifioituun tietoon suhtaudutaan

yhtäältä neutraalina asiana, mutta toisaalta ymmärretään, että tuon tiedon pohjalta voidaan tehdä päätöksiä tai ohjata käyttäytymistä. Kvantifioidulla tiedolla ei ole siis arvoa vain itsenään vaan myös hallinnollisena teknologiana ja välineenä (Rottenburg ym. 2015). Kysymys juuri kvantifioinnin eettisyydestä ei välttämättä liity tiedon keräämiseen vaan siihen, miten kerättyä tietoa käytetään esimerkiksi politiikkatoimenpiteiden oikeutuksessa. Tämä luonnollisesti koskee myös yliopistovertailuja.

Vertailu ja kvantifiointi vahvistavat toisiaan

Korkeakoulutuksen kentässä kuuluisimmat vertailutaulukot tai vertailulistat ovat kansainvälisiä. Näihin lukeutuvat muun muassa niin kutsuttu Shanghain lista, Times Higher Educationin lista ja QS ranking -lista (Wedlin 2020). Vertailujen tuottajat esiintyvät puolueettomina tiedonvälittäjinä, vaikka ovat voittoa tavoittelevia yrityksiä, joista monet tarjoavat myös erilaisia auditointi- ja konsultointipalveluita. Tutkimuksessaan Chirikov (2022) on huomauttanut, että tämä kaksoisrooli synnyttää eturistiriitoja: konsultoinnin kautta yliopistot oppivat suunnittelemaan toimintaansa siten, että ne ”palkitaan” samojen yritysten listojen paremmilla sijoituksilla. Kyse ei ole suorasta petollisuudesta, vaan oppimisesta ”pelaamaan pelin ehdoilla”. Kilpailullisen ympäristönsä vuoksi yliopistoilla on tähän taloudelliset kannustimet.

Yliopistovertailujen logiikka rakentuu sen ympärille, että korkeakoulujen laatu ja suoriutumisen ovat aina muutoksessa, minkä vuoksi niiden seuraaminen on tarpeen (Brankovich 2023). Vertailujen havainnollistamat muutokset jatkuvassa voittajien ja häviäjien välisessä kilpailussa oikeuttavat tautologisesti vertailujen olemassaolon (Brankovich ym. 2018; Lim 2018). Lisäksi koska kilpailu on jatkuvaa, pelkkä sijoituksen säilyttäminen vertailussa saattaa edellyttää merkittäviä ponnistuksia. Espeland ja Sauder (2016) ovatkin nimenneet yliopistolaisien itsensä kannalta vertailut jatkuvan ahdistuksen myllyiksi. Yliopistovertailut eivät ainoastaan

kuvaa korkeakoulutuksen tilaa tai korkeakoulujen suoriutumista ja laatua, vaan ne myös tuottavat uudelleen käsitystä akateemisesta kilpailusta kapitalismin jatkeena (Münch 2020). Yliopistovertailut hallinnollisena teknologiana asettavat yliopistolaiset uusien mittareiden ja suorituspainoiden alaisuuteen. Yliopistovertailut eivät siis ainoastaan kuvaa tilaa korkeakoulukentällä, vaan muokkaavat kenttää aktiivisesti kilpailukeskeisempään suuntaan. Yliopistovertailujen houkuttelevuus perustuukin ennen kaikkea siihen, että ne tarjoavat hallinnollisen kontrollon työväline (Marginson 2014).

Yliopistovertailut sopivat parhaiten siihen kontekstiin, mihin ne alun perin rakennettiin: Yhdysvaltojen koulutusmarkkinoille. Rankingit perustettiin tarjoamaan tuleville opiskelijoille tietoa siitä, missä määrin eri osavaltioiden korkeakoulut pystyivät tarjoamaan vastiketta lukukausimaksuille. Kyseessä oli siis informoidun kulutuspäätöksen tukeminen, koulutuksen markkinapohjainen tiedonintressi (Wedlin 2010, 211–212). Niissä korkeakoulujärjestelmissä, joissa ei ole käytössä lukukausimaksuja, vertailut menettävät tämän alkuperäisen tarkoituksensa ja siten tiedon houkuttelevuuden laajemman yleisön silmissä. Vertailuilla on silti käyttöä korkeakoulupoliittikan (sekä siihen aiempaa suoremmin nivoutuvan talouspolitiikan) sekä yliopistojen hallinnon kannalta.

Hamann ja Ringel (2023) esittävät, että korkeakoulujen vertailutaulukot ovat laajentuneet yhteiskunnallisesti myös journalistiseksi ja poliittiseksi keskustelunaiheeksi: niistä ei ainoastaan keskustella, vaan niistä kannetaan aktiivisesti huolta. Tässä suhteessa tutkijoiden vertailuja kohtaan esittämä laajamittainen kritiikki (ks. esim. Hertig 2016; Brankovich ym. 2018; Ringel & Werron 2020; Kaidesoja 2022; Welsh 2019) on lopulta jäänyt toissijaiseksi – vertailujen yhteiskunnallinen merkitys on kritiikistä huolimatta kasvanut. Tämä kertonee siitä, että vertailuilla ja niitä taustoittavalla logiikalla on jo riittävää liikevoimaa itsensä uusintamiseksi.

Markkinapohjaisen ajattelun piirissä syntyy jokaisen vertailun myötä uusia häviäjiä ja voittajia. Toisaalta poliitikkojen tai yliopistojen johto

seuraavat indikaattoreita ja käyttävät niitä toimiansa perustelemiseen. Myös korkeakoulupolitiikassa politiikkatoimet täytyy perustella ja toimien vaikutuksia seurata – tähän tarkoitukseen kvantifioitu tieto on tyypillinen työkalu. Indikaattoreiden seuraaminen ja niiden tuloksiin reagointi näyttää vastuullisena koulutuspoliittisena johtajuutena (Shore & Wright 2015, 422)

Yliopistovertailut korkeakoulutuksen rakenteissa

Yliopistovertailut heijastavat globaalin tietoyhteiskuntien kilpailun logiikkaa mutta ne myös tuottavat sitä aktiivisesti uudelleen (Hazelkorn 2015). Pusser ja Marginson (2013) kuvaavat yliopistovertailuja vallankäytöksi, joka määrittää uutta kilpailu- ja markkinakeskeistä kehitysuuntaa korkeakoulutuksessa. Yliopistovertailut osuvat kahdenlaiseen markkinapohjaisen kilpailun toimintalogiikkaan: kansallisen kilpailukyvyyn pohjalle rakennettuun korkeakoulupoliittiseen ohjaukseen ja instituutiotason (ts. yliopistokohtaiseen) kilpailuun (Marginson 2006). Yliopistovertailut toimivat parhaiten, kun korkeakoulukenttä hahmotetaan kilpailtuna alana, jossa institutionaalisilla toimijoilla on mahdollisuus menestykseen omalla toiminnallaan. Vertailuiden katsotaankin vauhdittavan uusliberaalin ideologian mukaisen maailmankuvan juurruttamista korkeakoulutukseen (Locke 2014).

Vertailujen roolia hallintotyökaluna puoltaa niiden yhteensopivuus uuden julkishallinnon (*New Public Management: NPM*) logiikan ja käytäntöjen kanssa. Mittaukseen keskittyvät organisaatiokulttuurit synnyttävät olemassaolonsa vattomasti perustelevan hallinnollisen ja ohjauksen portaan, joka tyypillisesti keskittää valtaa näissä organisaatioissa. Yliopistojen johtotasolla sisäistetään helposti kansainvälisten vertailujen merkitys ja ne sisällytetään osaksi yliopistojen omaa tuloksellisuuden seuranta.

Yliopistovertailut asettuvat samaan jatkumoon muiden laatu- ja tuloksellisuusmittareiden kanssa, jotka korostavat ensisijaisesti ulkopuolista mittaustarvetta julkisrahoitetussa korkeakoulujärjestelmässä. Mikäli julkisrahoitteinen

korkeakoulutus nojaa kilpailtuun rahoitukseen, vertailujen katsotaan vahvistavan Matteusefektiä (Wedlin 2008, 149; Marginson 2014, 46; myös Münch 2020), eli resurssien kasautumista indikaattoreissa menestyville toimijoille. Myös puhe globaalista kilpailusta huippututkimuksesta vahvistaa koulutuskilpailua ja sen vaikutuksia (David 2016). Erityisesti ilmiö näkyy yliopistofuusioiden yhteydessä (Kohvakka & Nevala 2023). Tämän on taas katsottu kytkeytyvän epätasa-arvoisen kehityksen voimistumiseen sekä korkeakoulujen välillä, että niiden sisällä (Chu 2021). Schulze-Cleven ym. (2017, 802) argumentoivat, että meritokraattista diskurssia lainaamalla tuotetaan korkeakoulujen välistä kilpailua, millä voidaan myös perustella resurssien epätasa-arvoista jakautumista. Yliopistovertailut antavat valtioille, korkeakouluille ja yliopistolaisille mahdollisuuden tavoitella mainetta ja kunniaa kansainvälisellä tasolla (Pusser & Marginson 2013, 558).

Yliopistovertailut lupaavat sellaista arvoa ja mainetta korkeakoulukentällä, jolla voi olla suoria rahoitusjärjestelmään liittyviä seurauksia (Cronin 2016). Esimerkiksi lukukausimaksuihin pohjaavassa järjestelmässä kansainvälisen vertailumenestyksen odotetaan houkuttelevan aiempaa enemmän maksavia kansainvälisiä opiskelijoita. Vertailuihin liittyvän menestyksen lupauksen kääntöpuoli on rankaiseva: huonot vertailutulokset johtavat huonompaan sijoitukseen ja näin talouden romahtamiseen, mikäli maksavat opiskelijat kaikkoon. Näin vertailulistat ja niiden lupaukset voivat olla niin organisaatioille kuin niiden jäsenille yhtä aikaa vietteleviä mutta myös toimintaa rajoittavia ja niiden logiikalle alistavia (Sauder & Espeland 2009).

Kilpailullinen yliopistolaissubjekti

Vertailut kiihdyttävät korkeakoulujen välistä kilpailua ja ne kutsuvat instituutioita sekä niiden henkilöstöä hahmottamaan työnsä arvon ennen kaikkea välineellisesti ja kilpailullisessa suhteessa toisiinsa (Wedlin 2020). Vaikka uusliberalismi lupaa yksilöille ja instituutioille autonomiaa markkinoilla, kvantifioituun tietoon sidottu hallinnollinen kulttuuri asettaa nämä

pohjimmiltaan alisteiseen asemaan tuloksellisuutta mittaaville indikaattoreille (Shore & Wright 2015, 441). Yllä mainittu Matteus-efekti puree yhtä lailla instituutioihin kuin tutkimusryhmiin ja yksilöihin. Huippututkimusdiskurssi edellyttää huippututkijoiden korostamista omalla luokkanaan, jonka vertailuteknologiat voivat erotella erikseen.

Rankingeihin kriittisesti suhtautuvan tutkimuskirjallisuuden mukaan vertailut ohjaavat toimintaa siis myös yksilötasolla. Vaikka vertailut ovat ensisijaisesti hallinnollinen työkalu, ne muokkaavat myös akateemiseen meritokraattiin kilpailuun osallistuvien yliopistolaisten subjektiutta. Joutuminen kvantifioitun tiedon käyttäjästä sen kohteeksi osana tuottavuusarviointia voi olla pysäyttävä kokemus (Salmenniemi 2023, 79–80).

Tutkimuksessa vaikuttaa olevan melko vahva konsensus siitä, että yliopistovertailujen olemassaolo ja niihin lisääntyvä viittaaminen paitsi hallinnollisesti, myös arkipäiväisesti muuttavat akateemista subjektia (Hazelkorn 2015; Welsh 2019; Chun & Sauder 2022), koska vertailutulosten perässä juokseminen jää lopulta yliopistolaisten vastuulle. Tulohajauksen kaltaiset kvantifiointia hyödyntävät hallintokäytännöt myös varmistavat, että yliopistolaiset eivät sivuuta tätä velvollisuutta. Metriikoiden ja vertailujen nimenomainen tarkoitus onkin muokata käyttäytymistä, sillä muutoinhan ne olisivat melko hyödyttömiä ohjauksen välineitä (Espeland & Sauder 2007).

Katsaus suomenkieliseen yliopistovertailukeskusteluun

Jotta saisimme paremman kuvan siitä, minkälaista keskustelua aiheesta käydään kotimaisella akateemisella kentällä, kartoitimme yliopistovertailuja käsitteleviä artikkeleita suomalaisten tiedelehtien Journal.fi -julkaisualustalla helmi-maaliskuussa 2023. Journal.fi-julkaisualustalta löytyy vain osa tähän mennessä digitoiduista tiedelehtien materiaaleista, eikä hakumme kata siten fyysisissä arkistoissa tai maksumuurien takana pidettyjä lehtien numeroita. Katsauksemme onkin lähinnä suuntaa antava silmäys, joka kattaa ajallisesti lähinnä 2000-luvulla käydyn keskustelun. Käytimme useita avainsanoja, kuten ”ranking”, ”yliopistoranking”, ”yliopistovertailu”, sekä tunnetuimpien rankingtoimijoiden nimiä kerätäksemme aineiston. Tulosten läpikäynnissä rajasimme ulos lyhyemmät tiedotemaiset tekstit, kirja-arviot ja kannanotot. Samoin artikkelit, joissa ranking tai vertailu esiintyi vain kirjallisuusluettelossa tai yhden lauseen sivuhuomiona, rajattiin katsauksen ulkopuolelle. Sisällytimme aineistoon kuitenkin artikkeleita, joissa vertailut eivät olleet keskeisenä tutkimuskohteena mutta muutoin toistuvasti läsnä mukana tai oireellinen osa jotain laajempaa korkeakoulukentän arvioinnin kokonaisuutta. Päätimme myös sisällyttää otantaan tiedelehtien välistä vertailua käsitelleitä tekstejä, koska ne taustoittavat samalla tavoin kvantifioitun tietoon pohjaavaa vertailua.

TAULUKKO 1: Yliopisto- ja tiedelehtivertailuja käsittelevät artikkelit suomalaisissa tiedelehdissä

| Lehti | Artikkelien määrä | Artikkelityyppi (määrä sulkeissa) | Mitä rankingeja käsiteltiin? | Suhde vertailuihin |
|---------------------|-------------------|--|--|--|
| Aikuiskasvatus | 4 | Pääkirjoitus (1); Näkökulma (3) | Yliopistot (3); Lehdet (1) | Negatiivinen (4) |
| Kasvatus | 1 | Katsausartikkeli A2 (1) | Yliopistot (1) | Negatiivinen (1) |
| Kasvatus & aika | 3 | Pääkirjoitus (1); Vertaisarvioitu artikkeli A1 (2) | Yliopistot (2); Lehdet (1) | Negatiivinen (2); Neutraali (1) |
| Tiede & edistyminen | 1 | Vertaisarvioitu artikkeli A1 (1) | Yliopistot (1) | Neutraali (1) |
| Tieteessä tapahtuu | 17 | Pääkirjoitus (1); Vertaisarvioimaton tieteellinen kirjoitus B1 (13); Keskusteluartikkeli (3) | Yliopistot (9); Lehdet (5); Molemmat (3) | Negatiivinen (13); Neutraali (2); Positiivinen (2) |

Haku tuotti yhteensä 52 osumaa, joista katsaukseen sisällytettiin puolet, eli 26 tekstiä. Julkaisuja löytyi vuosien 2003–2022 väliltä, joskin keskustelu vaikuttaa selvästi kiihtyneen vuoden 2010 jälkeen. Aineisto koostuu tutkimusartikkeleista (A1), erilaisista katsaustyyppeistä artikkeleista, näkökulmateksteistä, keskusteluista (A2/B1) sekä pääkirjoituksista. Olemme tiivistäneet joitain keskeisiä tunnuslukuja Taulukkoon 1. Käymme seuraavaksi läpi sitä, miten erilaisia vertailuja käsitellään suomenkielisessä tutkimuskirjallisuudessa. Viittaamme tässä osiossa esimerkinomaisesti joihinkin näistä artikkeleista.

Ei liene yllättävää, että julkaisufoorumina nousivat lähinnä esiin kasvatustieteelliset ja tiedepoliittiset lehdet. Eniten keskustelua käytiin *Tieteessä tapahtuu* -lehdessä. Vertaisarvioituja A1-tutkimusartikkeleita on selkeä vähemmistö aineistosta, joskin tätä selittää myös se, että *Tieteessä tapahtuu* ei julkaise A1-tutkimusartikkeleita. Huomattava osa oli tiedelehtien arviointia koskevaa kriittistä keskustelua, joka on pitkälti tieteen sisäistä arviointikeskustelua. Pelkästään lehtien laadunarviointi ja kategorisointi nousi aiheeksi seitsemässä artikkelissa; sekä yliopistojen että tiedelehtien vertailua (ja rankingia) kritisoitiin kolmessa artikkelissa. Lehtien vertailuihin liittyvässä keskustelussa huomautetaan, että lehtien keskinäiseen vertailuun tarkoitettuja vaikuttavuusindikaattoreita (*impact factor*) sovelletaan akateemisen kilpailun koven tuessa jopa yksittäisten artikkeleiden ja tutkijoiden vertailuun (esim. Stenius 2003, 35).

Kuten kansainvälisen kirjallisuuden perusteella saattoi odottaa, tutkimusyhteisön suhtautuminen vertailuihin on enimmäkseen kriittistä: 26 artikkelista vain kuuden kohdalla tulkitimme suhtautumisen joko neutraaliksi tai positiiviseksi. Toinen positiivisesti suhtautuvista artikkeleista puolusti lehtivertailuja niihin kohdistuneelta aiemmalta kritiikiltä (Poropudas ym. 2014), kun taas toinen juhli Helsingin yliopiston hyvää sijoitumista rankinglistoilla, mikä osoitti sen olevan maailmanluokan yliopisto (Wilhelmsson 2015). Neutraaleiksi tulkituissa artikkeleissa vertailut asettuivat osaksi laajempaa kritiikkiä uutta julkishallintoa tai uusliberaalia tiedepoliittikkaa kohtaan

(esim. Kaidesoja 2018). Rinne ym. (2015) käsittelevät rankingien käyttöä erityisesti yliopistojen johdon puheissa, kun oman instituution menestymistä täytyy korostaa yliopistojen välisen kilpailun kiristyessä.

Selvemmin yliopistojen ja tiedelehtien vertailuihin kriittisesti suhtautuvat artikkelit nostivat esiin arviointien välinearvoisuuden, joka ei ratkaise korkeakoulutuksen substanssiin liittyviä ongelmia (esim. Kouhia & Tammi 2014; Välimaa 2005). Juuso Ala-Kyyny kirjoittaa artikkelissaan (2018, 44), kuinka vertailut ”kytkettyvät ja kätkeytyvät”, kun indikaattorit otetaan annettuina. Nieminen ja Auranen (2010, 21) kuvaavat indikaattoreita ”mustiksi laatikoiksi”, joiden taustatekijät eivät ole selviä: Vaarana on, että keskitytään vain indikaattoreihin eikä niiden taustalla olevaan, elettyyn todellisuuteen. Kuten kansainvälisessä kirjallisuudessa, myös kotimaisessa keskustelussa kvantifioinnin yhteys näennäiseen objektiivisuuteen saa osakseen kritiikkiä juuri eettisestä näkökulmasta:

”kvantitatiivisen mittaamisen uskotaan antavan objektiivisen kuvan tieteen tilasta mittaamenetelmiä ja niiden taustatekijöitä kyseenalaistamatta. Noidankehä on valmis, kun viitetietokannat, rahoitus ja rankingit kytketään toisiinsa, kun vaaditaan nopeita näyttöjä, vaikka vaikuttavan tutkimuksen tekeminen on pitkäjänteistä työtä.” (Varantola 2012, 5–6)

Välimaa (2007) kritisoi myös vertailujen synnyttämiä statushierarkioita, johon nivoutuu myös Armisen (2011, 47) ruotima ”maailmanluokan yliopistojen” nimeäminen (vrt. Wilhelmsson 2015). Vertailujen pelättiin kaventavan tieteellisen tutkimuksen rikkautta, jos ja kun ne liitetään ”strategisesti merkittäviin teemoihin” (Kivistö & Pihlström 2015, 12). Vaikka yliopistovertailujen katsotaan tuottavan tärkeää tietoa poliitikoille, yliopistojen johdolle ja veronmaksajille, vertailut korostavat tieteen taloudellista merkitystä yhteiskunnallisen merkityksen ja tieteellisen itseisarvon yli (Mustajoki 2017). Plamperin ja Jauhaisen (2022) katsaus koulutuksen markkinaistumisesta ja opiskelijan asemasta kuluttajana hahmottelee erityistä *opiskelija-kuluttajan* tiedonintressiä, mitä varten vertailut alun perin varsinaisesti luotiin.³

Pohdintaa

Niin kansainvälisen tutkimuskirjallisuuden kuin tämän katsauksen suomenkielisen tiedekirjallisuuden perusteella yliopistovertailut ovat tiedostetusti epätäydellinen työkalu ja pelkistys monimutkaisesta akateemisesta toiminnasta. Koska opetusta ja yhteiskunnallista vuorovaikutusta on vaikeampi kvantifioida kuin tutkimusta, vertailujen voidaan katsoa soveltuvan huonosti yliopistolaitoksen kahden ensin mainitun tehtävän arviointiin. Yliopistolaiset tiedostavat, että vertailut pohjaavat epätäydelliseen tietoon, mutta muiden tietomuotojen puutteen vuoksi vertailutietoa silti käytetään politiikassa ja korkeakoulujen hallinnossa. Esimerkiksi yliopistojen oma markkinointiviestintä pyrkii valjastamaan yliopiston sijoitukset vertailuissa edukseen. Syntyy eräänlainen peliteoreettinen vangin dilemma: yksittäiset korkeakoulut eivät voi lopettaa vertailujen käyttöä, koska vertailut tuottavat ulkoisille sidosryhmille helposti saatavilla olevaa, keskenään vertailukelpoista ja yleisesti tunnistettua tietoa.

Mitä enemmän yliopistovertailuihin viitataan, sitä vahvemmasi niiden asema kasvaa (Sauder & Espeland 2006, 227). Vertailujen tuottajat ovat myös oppineet sisällyttämään kritiikkiä indikaattoreihinsa muuttamatta kuitenkaan varsinaista toimintalogiikkaa: Hamannin ja Ringelin (2023) mukaan tutkijoiden kritiikkiä käytetään ”rankingtuotteen” parantamiseen. Vaikka tutkimusellista näyttöä ranking-toimijoiden mahdollisista eturistiriidoista on jo rakentumassa (ks. Chirikov 2022), tämä tieto ei yleensä välity laajemmille yleisöille. Numerotiedon ja siihen pohjaavan hallinnan ja ohjaamisen prioriteetit ylittävät mahdolliset epävarmuustekijät ja sopimuksenvaraisuudet.

Yliopistovertailujen kritiikki voi myös kääntyä kritiikin tarkoitusperiä vastaan. Keskittymällä kritisoidaan vertailuja tutkijat nostavat jatkuvasti niiden profiilia etenkin niiden toimijoiden silmissä, jotka katsovat vertailujen tuottavan julkishallinnon kannalta positiivisia vaikutuksia, kuten tilivelvollisuutta, vastuullisuutta ja läpinäkyvyyttä. Vertailujen vastustaja joutuu vaikeasti puolustettavaan asemaan, sillä hän vaikuttaa argumentoivan vertailujen normatiivisia hyötyjä

eli läpinäkyvyyttä ja tehokkuutta vastaan (Shore & Wright 2015). Näin kvantifiointi ja yliopistovertailut liittyvät suoraan toisiinsa korkeakoulutuksen hallinnollisina teknologioina. Rankingtaulukoille on siis syntynyt oma hallinnollinen liikevoimansa. Kvantifioitu tulosohjaus ”etäältä ohjaamisen” politiikkatyökaluna saa episteemistä tukea vertailujen näkyvyydeltä, mikä synnyttää mitattavia tuottavuus-odotuksia yliopistoille sekä implisiittisesti yliopistolaisille. Näin esimerkiksi Suomessa valtion ohjauksesta nimellisesti autonomiset yliopistot pysyvät poliittisen ohjauksen piirissä (ks. myös Poutanen 2023c).

Kvantifioitujen indikaattoreiden sisältämä epäsuora hallinnollinen valta ilmenee ristiriidassa, joka vallitsee akateemisten arvojen, ammattietiikan sekä instituutioihin sitoutumisen välillä (Erkkilä & Piironen 2014). Wilbers ja Brankovic (2021) muistuttavat, että yliopistovertailut muokkaavat korkeakoulutuksen toimintaa ja kulttuuria perinpohjaisesti juuri siksi, että ne vakiinnuttavat käsitystä kilpailusta ulkoisten palkkioiden ehdoilla akateemisen tutkimuksen luonnollisena asiantilana.

Useat tutkijat ovat korostaneet, että vertailujen olemassaolon oikeutus nojaa opiskelijoiden maksamiin lukukausimaksuihin (esim. Chirikov 2022; Shore & Wright 2015; Wedlin 2020; 2010). Vertailuilla voidaan katsoa olevan parhaat perusteet maksullisissa korkeakoulujärjestelmissä, joissa opiskelija-kuluttaja tarvitsee tietoa kuluuspäätöksensä tueksi. Ilman maksullisen koulutuksen edellyttämää kuluttajien tiedonintressiä vertailut nojaavat ensisijaisesti hallinnolliseen ohjaavaan tiedonintressiin. Suomessa vertailut eivät toistaiseksi palvele mitään huomattavaa tiedonintressiä yliopistojen ja Opetus- ja kulttuuriministeriön omien tuloksellisuusmetriikoiden ulkopuolella. Mikäli lukukausimaksujen käyttöönotto etenee (ks. Poutanen 2023b), tämä tilanne voi muuttua. ■

MIKKO POUTANEN *on erikoistutkija Turun yliopistossa.*

HENRI KOSKINEN *on erikoistutkija Turun yliopistossa.*

HANNA YLÖSTALO on sosiologian yliopistonlehtori Turun yliopistossa.

TARU LEPISTÖ on sosiologian maisteriopiskelija Turun yliopistossa.

VIITTEET

- 1 Katsaus on toteutettu osana Helsingin Sanomain Säätiön rahoittamaa hanketta *Numeroiden voima: tiedon kvantifointi hallinnan muotona politiikassa ja politiikan uutisoimissa*.
- 2 Tämä logiikka on myös diskursiivisella tasolla tiedostettu suomalaisessa korkeakoulupolitiikassa, jossa ”pieni ja ventivetoinen talous” on riippuvainen tietotalouksien välisessä kilpailussa menestymisestä (Nokkala 2008).
- 3 Teimme myös haun *Helsingin Sanomien* yliopistovertailuja koskevaan uutisointiin. Tarkoituksemme oli vertailla tiedeyhteisön sisäistä keskustelua vertailuista mediassa käytyyn keskusteluun, mutta vuosina (2018–2022) julkaistiin vain 9 vertailuja käsittelevää journalistista artikkelia. Pääkirjoitukset ja mielipidetekstit huomioiden viiden vuoden ajalta löytyneen yhteensä 23 mediahavainnon pohjalta emme mediakeskustelua sen vähäisyyden vuoksi käsittele tässä. Havainto antanee tosin osviittaa siitä, että tähän asti Suomessa vertailuista käytävä keskustelu pitkälti tapahtuu tiedeyhteisön sisällä.

KIRJALLISUUS

- Brankovic, Jelena (2023) “Worlds of Rankings Research.” Teoksessa A.K. Krüger, T. Peetz & H. Schäfer (toim.) *The Routledge International Handbook of valuation and society*. Routledge. Luettu https://www.researchgate.net/publication/366185001_Worlds_of_Rankings_Research, 12.5.2023.
- Brankovic, Jelena, Ringel, Leopold & Werron, Tobias (2018) “How rankings produce competition: The case of global university rankings.” *Zeitschrift Für Soziologie* 47:4, 270–288.
- Chirikov, Igor (2022) “Does conflict of interest distort global university rankings?” *Higher education*, <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00942-5>
- Chu, James (2021) “Cameras of merit or engines of inequality? College ranking systems and the enrollment of disadvantaged students.” *American Journal of Sociology* 126:6, 1307–1346.
- Chun, Hyunsik & Sauder, Michael (2022) “The power in managing numbers: Changing interdependencies and the rise of ranking expertise.” *Higher Education*. <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00823-x>
- Cronin, Anne M. (2016) “Reputational capital in ‘the PR University’: public relations and market rationalities.” *Journal of Cultural Economy* 9:4, 396–409.
- David, Matthew (2016) “Fabricated world class: Global university league tables, status differentiation and myths of global competition.” *British Journal of Sociology of Education* 37:1, 169–189.
- Erkkilä, Tero & Piironen, Ossi (2013) “Reforming higher education institutions in Finland: Competitiveness and global university rankings.” Teoksessa Tero Erkkilä (toim.), *Global university rankings: Challenges for European higher education*. Palgrave Macmillan, London, 124–146.
- Espeland, Wendy Nelson & Sauder, Michael (2007) “Rankings and reactivity: How public measures recreate social worlds.” *American Journal of Sociology* 113:1, 1–40.
- Espeland, Wendy Nelson & Sauder, Michael (2016) *Engines of Anxiety: Academic Rankings, Reputation, and Accountability*. Russell Sage, New York.
- Espeland, Wendy Nelson & Stevens, Mitchell L. (2008) “A Sociology of Quantification.” *European Journal of Sociology* 49:3, 401–436.
- Espeland, Wendy Nelson & Yung, Vincent (2019) “Ethical dimensions of quantification.” *Social Science Information* 58:2, 238–260.
- Hamann, Julian & Ringel, Leopold (2023) “The discursive resilience of university rankings.” *Higher education*, <https://doi.org/10.1007/s10734-022-00990-x>

- Hazelkorn, Ellen (2015) *Rankings and the Reshaping of Higher Education*. Palgrave Macmillan, Basingstoke.
- Hertig, Hans Peter (2016) *Universities, rankings and the dynamics of global higher education: Perspectives from Asia, Europe and North America*. Palgrave Macmillan, London.
- Kaidesoja, Tuukka (2022) "A theoretical framework for explaining the paradox of university rankings." *Social Science Information* 61:1, 128–153.
- Kauppinen, Ilkka & Kaidesoja, Tuukka (2014) "A shift towards academic capitalism in Finland." *Higher Education Policy* 27, 23–41.
- Kohvakka, Mikko & Nevala, Arto (2023) "Rankings and their limits: the role of global university rankings in university mergers in Finland." *Scandinavian Journal of Educational Research*, <https://doi.org/10.1080/00313831.2023.2204110>
- Lim, Miguel Antonio (2018) "The building of weak expertise: The work of global university rankers." *Higher Education* 75:3, 415–430.
- Locke, William (2014) "The Intensification of Rankings Logic in an Increasingly Marketised Higher Education Environment." *European Journal of Education* 49:1, 77–90.
- Marginson, Simon (2006) "Dynamics of national and global competition in higher education." *Higher education* 52, 1-39.
- Marginson, Simon (2014) "University rankings and social science." *European Journal of Education* 49:1, 45–59.
- Mau, Steffen (2019) *The Metric Society: On the Quantification of the Social*. Polity Press, Cambridge.
- Mennicken, Andrea & Espeland, Wendy Nelson (2019) "What's new with numbers? Sociological approaches to the study of quantification." *The Annual Review of Sociology* 45, 223-245.
- Merry, Sally Engle (2011) "Measuring the World: Indicators, Human Rights, and Global Governance." *Current Anthropology* 52: suppl 3, S83-S95.
- Merry, Sally Engle Davis, Kevin E. & Kingsbury, Benedict (toim.) (2015) *The Quiet Power of Indicators: Measuring Governance, Corruption, and Rule of Law*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Münch, Richard. (2020) *Academic Capitalism. Universities in the Global Struggle for Excellence*. Routledge, Abingdon.
- Neave, Guy (2012) *The evaluative state, institutional autonomy and re-engineering higher education in Western Europe*. Palgrave Macmillan, London.
- Nokkala, Terhi (2008) "'Finland is a small country' narrative construction of the internationalisation of higher education". Teoksessa Bob Jessop, Norman Fairclough & Ruth Wodak (toim.), *Education and the Knowledge-Based Economy in Europe*. Sense Publishers, Rotterdam, 171–192.
- Piattoeva, Nelli & Boden, Rebecca (2020) "Escaping numbers? The ambiguities of the governance of education through data." *International studies in sociology of education* 29:1-2, 1-18.
- Poutanen, Mikko (2023a) "Competitive knowledge-economies driving new logics in higher education – reflections from a Finnish university merger." *Critical Policy Studies* 13:3, 390–408. <https://doi.org/10.1080/19460171.2022.2124429>
- Poutanen, Mikko (2023b) "Näkyvähkö suomalaisen korkeakoulupolitiikan kristallipallossa lukukausimaksut?" *Poliittinen Talous* 11:1. <https://doi.org/10.51810/pt.125176>
- Poutanen, Mikko (2023c) "From R&D Innovation to Academic Capitalism in Finland." *Scandinavian Journal of Public Administration* 27:1, 29–52. <https://doi.org/10.58235/sjpa.v27i1.10969>
- Pusser, Brian & Marginson, Simon (2013) "University rankings in critical perspective." *Journal of Higher Education* 84:4, 544–568.
- Ringel, Leopold & Werron, Tobias (2020) "Where do rankings come from? A historical-sociological perspective on the history of modern rankings." Teoksessa Angelika. Eppe, Walter Erhart, & Johannes Grave (toim.), *Practices of comparing: Ordering and changing the worlds*. Bielefeld University Press, 137–170.
- Rottenburg, Richard, Merry, Sally E., Park, Sung-Joon, and Mugler, Johanna (toim.) (2015) *The World of Indicators: The Making of Governmental Knowledge through Quantification*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Salmenniemi, Suvi (2023) *Affect, Alienation, and Politics in Therapeutic Culture – Capitalism on the Skin*. Palgrave Macmillan, Lontoo.
- Sauder, Michael & Espeland, Wendy Nelson (2009) "The discipline of rankings: Tight coupling and organizational change." *American Sociological Review* 74:1, 63–82.
- Schulze-Cleven, Tobias, Reitz, Tilman, Maesse, Jens & Angermuller, Johannes (2017) "The new political economy of higher education: between distributional conflicts and discursive stratification." *Higher Education* 73:6, 795–812.
- Simola, Hannu, Rinne, Risto, Varjo, Janne & Kauko, Jaakko (2013) "The paradox of the education race: how to win the ranking game by sailing to headwind." *Journal of Education Policy* 28:5, 612-633.
- Slaughter, Sheila & Cantwell, Brendan (2012) "Transatlantic moves to the market: the United States and the European Union." *Higher Education* 63, 583–606.
- Wedlin, Linda (2008) "University marketization: the process and its limits" Teoksessa Lars Engwall & Denis Weaire (toim.), *The University in the Market*, Portland

Press, London, 143-153.

Wedlin, Linda (2010) "Going global: Rankings as rhetorical devices to construct an international field of management education." *Management Learning* 42:2, 199-218.

Wedlin, Linda (2020) "The Idea of a Global Market for Universities." Teoksessa Lars Engwall (toim.), *Missions of Universities. Higher Education Dynamics*, vol 55. Springer, Cham, 179-192.

Welsh, John (2019) "Ranking academics: Toward a critical politics of academic rankings." *Critical Policy Studies* 13(2): 153-173.

Wilbers, Stefan & Brankovic, Jelena (2021) "The emergence of university rankings: a historicalsociological account." *Higher Education*, <https://doi.org/10.1007/s10734-021-00776-7>

VIITATUT AINEISTO-ARTIKKELIT

Ala-Kyyny, Juuso (2018) "Kohti vastuullista tutkimuskulttuuria." *Tieteessä Tapahtuu* 36:6, 42-45.

Arminen, Ilkka (2011) "Onko Helsingin yliopisto maailmanluokan yliopisto?" *Tieteessä Tapahtuu* 29:4-5, 47-50.

Kaidesoja, Tuukka (2018) "Akateeminen kapitalismi nykyisessä tiedepolitiikassa." *Tiede & Edistys* 43:2, 95-123.

Kivistö, Sari & Pihlström, Sami (2015) "Akateemisen elämänmuodon mahdollisuuden ehdoista." *Tieteessä Tapahtuu* 33:3, 8-15.

Kouhia, Anna & Tammi, Tuure (2014) "Akateemisen kapitalismin uusliberaali tutkijasubjekti kasvatustieteellisessä tohtorikoulutuksessa." *Kasvatus & Aika* 8:2, 22-39.

Mustajoki, Arto (2017) "Tutkimuksen yhteiskunnallisen vaikuttavuuden eettisiä kysymyksiä." *Tieteessä Tapahtuu* 35:5, 3-13.

Nieminen, Mika & Auranen, Otto (2010) "Arvioita suomalaisen yliopistotutkimuksen tuloksellisuudesta." *Tieteessä Tapahtuu* 28:3, 14-22.

Plamper, Raakel & Jauhiainen, Arto (2021) "Opiskelijat korkeakoulun asiakkaina - Katsaus kansainväliseen tutkimuskirjallisuuteen." *Kasvatus* 52:1, 79-94.

Poropudas, Olli, Leino, Yrjö, Nuutinen, Anu, Puuska, Hanna-Mari & Pölonen, Janne (2014) "Bibliometrinen tutkimus ja innovaatiopolitiikka." *Tieteessä Tapahtuu* 32:4, 56-59.

Rinne, Risto, Jauhiainen, Arto & Plamper, Rakel (2015) "Suomalaisen yliopiston itseymmärrys, itsepuolustus ja haasteet 1920-luvulta 2010-luvulle rehtoreiden puheissa." *Kasvatus & Aika* 9:3, 172-210.

Stenius, Kerstin (2003) "Journal impact factor - mittari joka vahvistaa tutkimusmaailman hierarkiaa." *Tieteessä Tapahtuu* 21:7, 35-39.

Välimaa, Jussi (2005) "Suomalainen korkeakoulutus kriisissä?" *Aikuiskasvatus* 25:1, 70-74.

Välimaa, Jussi (2007) "Tie huippuyliopistoksi - koulutuspoliittisen keskustelun analyysia." *Tieteessä Tapahtuu* 25:5, 5-10.

Varantola, Krista (2012) "Tutkimusetiikka yliopiston arjessa." *Tieteessä Tapahtuu* 30:4, 3-8.

Wilhelmsson, Thomas. (2015) "Yliopistolaitoksen juhlahuonona katseet tulevaisuudessa." *Tieteessä Tapahtuu* 33:2, 1-2.